

یک کتابخانه در یک کتاب

آ. اف. آکیموشکین
ترجمه حسین صبوری

آن باشد، چه بسا قرآنهایی با ابعاد بزرگ و فوق‌العاده بزرگ در ایران و کشورهای همسایه آن یافت شوند که از آن افراد عادی هستند. بنابراین، نسخه‌های خطی چنین کتابهای معمولی‌ای نیز ممکن است به مناسبت‌های خاصی در ابعاد بزرگ تهیه شوند. مضافاً این که مانند نسخه مورد بحث، با چنین ابعادی، فقط دو نمونه می‌شناسم: یکی فالنامه^۳ و دیگری بوستان خیال، اثر میر

۱. نسخه خطی (موسوم به E12) که به درخواست موزه آسیایی Asiatic Museum شعبه سابق مؤسسه مطالعات شرقی سن پترزبورگ در سال ۱۹۱۹ در وزارت امور خارجه روسیه تهیه گردید. ر. ک: فهرست نسخه‌های خطی اسلامی تهیه شده در موزه آسیایی در طول نیمه اول ۱۹۱۹، آکادمی علوم روسیه در سال ۱۹۱۹، صفحه ۴۸۸.

۲. قاضی احمد قمی، هنرمندی را نام می‌برد به نام عمراقطی که برای تیمور (۱۴۰۵ - ۱۳۳۶) قرآنی تهیه کرد که هر سطر آن یک ذره، یعنی ۴۹/۸ سانتیمتر طول داشت. [ذره در فارسی به املای زرع نوشته می‌شود و اندازه آن ۱۰۴ سانتیمتر است.] ر. ک: به مقاله خطاطان و نقاشان، از قاضی احمد پسر میرمنشی (حدود ۱۰۱۵/ق ۱۶۰۶م) ترجمه از متن فارسی به دست و. مینورسکی (واشنگتن، ۱۹۵۹)، ص ۶۴. با نمونه‌هایی از چندین قرآن در اندازه‌های بزرگ که تاکنون به دستمان رسیده‌اند:

الف) قرآنی از همین نوع به نام قرآن عثمان (قرآن کوفی سمرقند)، که ظاهراً در نیمه اول قرن هشتم استنساخ گردید. ر. ک: قرآن کوفی کتابخانه عمومی سن پترزبورگ، ج ۶، صفحات ۶۹ - ۱۳۳، که ابعاد آن ۶۸×۵۳ سانتیمتر است و در سن پترزبورگ در سال ۱۹۰۵ به صورت قرآنی کامل گردآوری و منتشر گردید.

ب) قرآن دیگری به ابعاد ۶۳×۵۵/۵ سانتیمتر که در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود. آن نیز در نیمه اول قرن هشتم استنساخ گردید. ر. ک: سالین، فهرست نسخه‌های خطی عربی در کتابخانه ملی پاریس (۱۸۹۵ - ۱۸۸۳)، صفحه ۸۷، شماره ۳۱۴. (بیوست ۱۲/۱۵۰).

ج) نسخه‌ای از قرآن نگارش ۱۴۲۰ - ۱۴۳۰ به دست پسر شاهرخ (متوفی ۱۴۴۷) پسر بایسنقر میرزا (۱۴۳۳ - ۱۳۹۷). این نسخه با تزیین ساده هر برگ در ابعاد ۱۷۷×۱۰۱ سانتیمتر و یازده برگ آن به دست ما رسیده است. ر. ک: معانی راهنمای گنجینه قرآن، اثر احمد گلچین (مشهد ۱۳۴۷/۱۹۶۸)، شماره ۵۹، صفحه ۱۲۹.

د) این قرآن در حدود سال ۱۴۳۰ به دست برادر بایسنقر میرزا، ابراهیم سلطان در ابعاد ۶۵×۴۵ سانتیمتر استنساخ گردید؛ و در حال حاضر، در موزه پارس شیراز نگهداری می‌شود.

۳. این نسخه به ابعاد ۵۹×۴۴ سانتیمتر در کتابخانه طهماسب اول در قزوین در دهه‌های ۱۵۶۰ - ۱۵۷۰ در فاصله بین سالهای ۱۵۲۴ - ۱۵۷۶ تهیه گردید، که تاکنون به دست ما نرسیده است، اما تقریباً ۲۸ جزه مجزا با صفحات مینیاتوری‌کاری شده نگهداری می‌شود. چنین مینیاتوری در موزه هنر و تاریخ زنو (۱۰۷۳۵ - ۱۹۷۱) نگهداری می‌شود.

گلچین گلشن - که در مجموعه سن پترزبورگ، شعبه مؤسسه مطالعات شرقی، نگهداری می‌شود - تألیف محمدکاظم بن محمدرضا با نام مستعار مهجور^۱ است. این نسخه خطی بدون شک نسخه کمیابی است؛ و می‌تواند نسخه‌ای مهم در تاریخ آثار خطی ایران به شمار آید. این نسخه دست کم از سه نظر مهم است:

نخست این که این نسخه، گلچین عظیمی از ادبیات فارسی، از قرون دهم تا هجدهم است. با نگرشی ویژه به شعرای قرون هفدهم و هجدهم، به ویژه کتاب مهجور، با تأثیر پذیری فوق‌العاده از مثنوی - که عمدتاً برگرفته از موضوعات واقعی زندگی است - شکل گرفته است. ۶۶ عنوان از ۱۰۳ عنوان شعر این کتاب مثنوی است.

دوم این که این نسخه خطی در بردارنده مینیاتورهایی از کتابهای مختلف است. این کتاب به سبک گلچین، بازتابهایی از مکتب اصفهان از اواخر قرن هفدهم تا اوایل قرن هجدهم، و آداب و رسوم عصر نادرشاه (حکومت ۱۷۳۶ - ۱۷۴۷)، زندگی و اوایل قاجار است.

سوم این که این نسخه با ابعاد عجیب خود (۶۹/۵×۴۸/۸ سانتیمتر) بسیار حیرت‌انگیز است.^۲

ممکن است گفته شود اگر بزرگی ابعاد کتاب دلیل بر نادر بودن

(برگه‌های ۲۴a - ۱۱۶؛ ۸۹b - ۳۲b؛ ۹۸b - ۹۶a؛ ۲۲۹b - ۲۲۵a؛ ۲۵۲b - ۲۳۸a؛ ۲۳۶b؛ ۲۵۵a - ۳۴۷b؛ ۳۴۶a - ۲۵۱b؛ ۳۴۹a؛ ۳۶۱b - ۳۵۴a).
 ۲. غزل‌هایی از بیست مؤلف، شامل دوازده نام تکراری.
 (برگه‌های ۳۱a - ۲۴b؛ ۲۷۰b - ۲۷۳a؛ ۲۲۷b - ۲۵۲a؛ ۳۷۸b - ۳۷۴a؛ ۳۸۰a - ۳۷۹a).
 ۳. قطعاتی از ۲۲ مؤلف، شامل دوازده نام تکراری. (برگه‌های ۹۵b - ۹۰a).

۴. رباعیات، اثر ۱۱۶ مؤلف، شامل ۲۸ نام تکراری. (برگه‌های ۳۷۳b - ۳۶۲a).

علاوه بر این آثار از مؤلفان ایرانی، شامل آثاری به زبان آذری (فضولی، خاوری، ضمیری)، جغتایی (نویسی) و آثار کردی (احمدخانی، افراد) نیز هست. تعدادی از اشعار هدیه شده، به زبان گورانی، لاری و پشتو، گیلکی و هندی نوشته شده‌اند. آثار مکتوب به زبان عربی، چهار سطر به زبان گرجی، و دو جزء به زبان ارمنی، هر کدام شش سطرند. این اشعار همگی دارای اعراب‌اند. برخی از مشهورترین مؤلفانی که آثارشان در این نسخه خطی آورده شده، عبارت‌اند از: سعدی شیرازی، حافظ، خواجه جامی، انوری، عطّار، سلمان ساوجی، ناصر خسرو، جلال‌الدین رومی. به جز آثار این مؤلفان مشهور، تعداد بی‌شماری از کتب نوشته‌شده‌ی شعری غیر مشهور نیز در این کتاب آورده شده‌اند.

اشعار هر شاعر بر حسب نوع مرتب شده‌اند؛ و هر نوع بر حسب قافیه‌های خود به ترتیب الفبا منظم گردیده است. گزیده‌ی دیوان غزلیات و قصاید، قبل از بسمله یا در آخر کتاب آورده شده است. به طور کلی، در مرتب کردن متن از هیچ نظام مشخصی (به لحاظ تاریخ شناسی، انواع شعر و بانوع خط و سبک نگارش) تقلید نشده است. ممکن است گفته شود تعداد زیادی از اشعار طولانی، مانند اشعار فردوسی، در قطعاتی آورده شده‌اند که بسیاری از قصاید طولانی آورده می‌شوند.

۱. بخش دوم با عنوان معزنامه، کتابی است شامل جلد‌های ۶.۳ (در حدود هزار برگ) در همین اندازه درباره فرهنگ محلی، که در کتابخانه مجلس تهران نگهداری می‌شود. ابعاد آن ۵۰×۷۵ سانتیمتر است. ر. ک: بوستان خیال و ایران‌نامه ۲۰ پاییز ۱۹۸۳.

۲. ر. ک: شرح اوصاف نسخه‌های خطی فارسی و تاجیک در مؤسسه مطالعات شرقی آکادمی علوم روسیه، جزوه ۱۰ (از آلبوم مجموعه شعر)، مسکو، ۱۹۹۳، شماره ۱۱، صفحات ۵۵ - ۱۰۰.

۳. احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۳۰۸۲/۴.

۴. گلشن، نسخه خطی E12 در مجموعه سن پترزبورگ شعبه مؤسسه مطالعات شرقی، برگ ۳۸۰a.

محمدتقی الجعفری الحسینی احمدآبادی.^۱ شاید نسخه‌های دیگری نیز باشد.

در مقاله حاضر، به مختصری از محتویات گلچین گلشن، توضیحی درباره کد این نسخه خطی و توصیف مینیاتورهای کتاب و نقوش مربوط به آن اکتفا می‌کنم،^۲ اما در ابتدا لازم است مطالبی درباره مؤلف این نسخه خطی بنگارم:

احمد منزوی، مؤلف فهرست مجموعه‌های فارسی، مؤلف گلچین را میرزا محمدکاظم مهجور همدانی معرفی می‌کند.^۳ تاریخ دقیق حیات وی مشخص نیست، اما حسب یکی از یادداشتهای مؤلف در همین کتاب، ایشان در پنجم شعبان ۱۱۹۹ / سیزدهم ژوئن ۱۷۸۵ زنده بوده است.^۴

غیر از اطلاعاتی که ایشان در یادداشتهای و حواشی این نسخه خطی از خود بر جای گذاشته‌اند، اطلاع دیگری درباره ایشان نداریم. او یک شخصیت ادبی - فرهنگی و شاعر بود؛ و بدون شک معلومات زیادی کسب کرده بود. او احتمالاً روزگاری در خدمت خانهای قاجار، و یا دست کم با آنها مرتبط بود. در برگه ۹۵۶a قطعه‌ای را می‌بینیم که شاعر مدتها قبل آن را به افتخار پیروزی محمد حسن خان بر آزادخان گیلزایی، فرمانده سابق قشون نادرشاه - زمانی که آزادخان گیلزایی تسلط بر بخشهایی از جنوب آذربایجان را از دست داده بود - سرود.

او در شعری در برگ ۳۳۴b خاطر نشان می‌سازد که این مجموعه به نواب خان تقدیم شده است. کتاب گلشن، گلچین بسیار ارزنده‌ای است که مهجور حدوداً هشت سال روی آن کار کرد؛ و کوشید ابیاتی از انواع و اقسام آثار شعری قرن هفدهم و هجدهم را گرد آورد. این نسخه خطی گلچین، به مثابه یک کتابخانه یک جلدی قابل حمل است، که به فصلهایی تقسیم گردید، و سپس بدون در نظر گرفتن ترتیب تاریخ، صحافی شد. برگ ۱۰a به تاریخ ۸۴ - ۱۱۹۸/۱۷۸۳، برگ ۲۴a و ۳۱a به تاریخ ۷۸ - ۱۱۹۱/۱۷۷۷، برگ ۷۱a به تاریخ ۸۰ - ۱۱۹۳/۱۷۷۹، برگ ۱۱۰a به تاریخ ۸۲ - ۱۱۹۵/۱۷۸۱، برگ ۱۲۴b به تاریخ ۷۹ - ۱۱۹۲/۱۷۷۸ از این قبیل‌اند.

شماره مهم جزوه، یعنی شماره ۴۶ این برگه، که تقریباً پنج درصد کل جزوه است، ناتمام باقی ماند. این کار بسیار طول کشید؛ و اگر قرار بود جزوه به طور منظم، برگ به برگ، استنساخ شود، ممکن نبود.

این گلچین حاوی ۱۰۳ شعر و نثر در اندازه‌ها و انواع متفاوت، از ۲۳ نویسنده است. تألیف هفده شعر (۱۷ جزء) محقق نشد. به علاوه، مهجور منتخبات زیر را در مواردی از نسخه جای داد:

۱. غزل‌هایی از ۵۸ مؤلف، شامل ۲۱ نام تکراری در انواع شعر.

قصاید نیز مانند غزلها معمولاً به طور کامل در این کتاب آورده شده‌اند؛ اگرچه گاهی اوقات چهار - پنج بیت از آنها حذف شده است؛ و در پاره‌ای موارد نویسنده به آوردن ابتدا و انتهای ابیات (مطلع و مقطع) اکتفا می‌کند. این قبیل اشعار در این کتاب عبارت‌اند از: غزلیات قدسی، بیگانه، سالک، ناصر، علی و بسیاری دیگر.

یک اثر دقیق و محتاط از گردآورنده [مستسخ]، که در صدد تهیه متنی قابل اعتماد است، توجه ویژه‌ای را می‌طلبد و به دنبال آن با تأسف ابراز می‌کند که او مالک نخستین رونوشت از متن مرجع، که قرار است استنساخ گردد، نیست. (برگهای ۸۷ب، ۱۱۶ا، ۲۳۲ب، ۴۰۲ا و ...).

به نظر می‌رسد این رونوشت بخشهای جافتاده از آثار سعدی، حافظ، روح الامین، نزاری، جامی، فیض و محتشم را نیز توضیح می‌دهد؛ همان‌طور که متون همواره پس از استنساخ بررسی می‌شدند. همچنین زمانی که مهجور نسخه‌های جدید را دریافت می‌کرد، از آنها برای افزودن به اشعار ضبط شده موجود استفاده می‌کرد؛ و متن را به مصرعها و ابیات مختلف مقید می‌کرد. (مانند برگ شماره ۵۶ا).

ارزنده‌ترین جنبه گلشن، بخش مهمی (تقریباً نیمی) از کتاب است که اختصاص دارد به آثار شعرای قرن هفدهم و هجدهم که در ایران و هندوستان که آثار آنها عمدتاً شامل مثنویات و شرح حوادث عادی است.

گفتنی است که شعر این دوره، علاقه بیش از حد مردم را به این نوع مثنوی بر مبنای حوادث عادی نشان می‌دهد. در این دوره، اشعار بسیار کوتاهتر، موضوعات بیشتر مادی و درباره زندگی روزمره بوده است؛ و دیری نمی‌پاید که آنها هم مانند قهرمان یک شاهکار می‌درخشند، یا مانند اژدهایان افسانه‌ای می‌میرند و از بین می‌روند. در عوض، این اشعار - حتی در مواردی که به تقلید از موضوعات سنتی و کهن سروده می‌شوند - به‌علاق و احساسات آدمی اختصاص می‌یابند؛ مانند چاه وصال، اثر شعله؛ در حالی که مهجور - که نماینده دایره فرهنگی اصفهان در نیمه دوم قرن هجدهم بود - در انشای مثنویات و نثرهای خود، زبان ساده‌تر و آسانتر را ترجیح می‌داد.

شاید گفته کتاب گلشن برای خواننده اشعار فارسی قرون هفدهم و هجدهم دارای جذابیت و غنا بوده است. باید گفت این کتاب هنوز هم می‌تواند ارزشمندترین مرجع برای بررسی بازگشت نهضت ادبی (نهضتی که در عصر نویسنده گلچین گلشن نیز مورد بحث بود) باشد. تاریخهای ذکر شده در این نسخه خطی نسبت به تاریخ دقیق آن نوعی ابهام ایجاد می‌کند، اما به هر صورت، این نسخه در ایران

منتشر شد.

محمدکاظم ۲۷ یادداشت تاریخدار از سی‌ام ذی‌قعدة ۱۱۹۱ / سی‌ام دسامبر ۱۷۷۷ تا پنجم شعبان ۱۱۹۹ / سیزدهم ژوئن ۱۸۷۵ (برگهای ۲۴ا و ۳۸۰ا) را یادآور می‌شود و سالهای ۱۱۹۴/۱۷۸۰ و ۲ - ۱۱۹۶/۱۷۸۱ در میان این تواریخ نیستند. احتمالاً اینها سالهایی بودند که مؤلف بیمار و یا سرگرم کار دیگری بود. این نسخه خطی شامل ۴۵۹ برگ (و یک برگ در پایان کتاب) است.

با رعایت شیوه شرقی (که برای جلوگیری از اشتباه اعداد را با حروف و عدد در بالای گوشه چپ برگه یادداشت می‌کنند)، ابعاد برگه ۵۷/۲×۳۸/۲ سانتیمتر است. بیست برگ اول دارای دو خط طلایی در حاشیه (یکی باریک و دیگری ضخیم) است. علاوه بر این، یک خط باریک و قرمز در حاشیه قرار دارد. مثنوی که دارای ۴۷ سطر در صفحه باشند، اشعار در هشت ستون با یک خط جداکننده ستون از سطر ۲۸ تا ۴۸ مرتب شده‌اند. (معمولاً ۴۵ تا ۴۷ سطر در هر صفحه وجود دارد).

صفحات کتاب نازک و کاملاً براق به رنگ خاکستری مایل به زرد از کاغذ ایرانی است. متن کتاب با جوهر مشکی هندی نوشته شده است. اسامی مؤلفان، عناوین کتب، بخشها و سرفصلها با جوهر قرمز رنگ نوشته شده است. دستخط واضح و روشن و خوانا و حرفه‌ای و به خط نستعلیق با عناصر شکسته است. توضیحات عربی و تذکرات قرآنی به خط واضح نسخ است. و در استنساخ از خط کش استفاده شده است.

تجلید کتاب شرقی است؛ و در آن از چرم سفت پوشیده از پارچه مشکی چرم استفاده شده است. صحافی، مرمت و بازسازی کتاب به شیوه اروپایی است. قسمتهای داخلی جلد پوشیده از چرم نازک قهوه‌ای رنگ با لبه‌های طلایی در دور تا دور جلد.

هنگامی که برگه ۱a از نو نوشته می‌شد، برگه‌های دیگر و حواشی نیز به هم می‌چسبیدند. این نسخه نیز در ایران مرمت و بازسازی شد. (با شماره ۳۰۶ مقایسه شود). یک جدول مشروح و مفصل از محتویات کتاب ترسیم، و در ابتدای نسخه الصاق گردیده است. این جدول ۲۳۸ عنوان کتاب (شامل تفاسیری از دیوانها و مجموعه‌ها) را ارائه می‌کند که در گلچین معرفی شده‌اند.

این نسخه خطی در شکل فعلی خود، به نظر نمی‌رسد کامل باشد. (مقایسه کنید با برگه ۳۷۴a که تنها یک بیت از قصیده فیضی در آن آورده شده است؛ اگرچه بعدها برگه ۱a به پایان رسید و در حین اصلاح و بازسازی به گونه‌ای شد که ابتدا و انتهای آن مشخص نیست. نیز شکافی در یک برگه بعد از برگه ۱۷۸ وجود دارد. چون

بلبل (یکی آزاد و یکی در قفس)، در حال تمجید از گل رُز. برگ ۳۷×۲۶/۸، ۹۹ب سانتیمتر.

۳. جنگ فیل، شعری از ابوطالب همدانی، متخلص به کلیم (متوفی ۱۰۶۲/۱۶۵۲)، اورنگ‌زپ [شاید مراد اورنگ زیب باشد، ولی در متن چنین آمده است]، پسر شاه جهان با فیل عصبانی و شمشیر به دست. برگ ۳۶/۵×۲۴/۳، ۱۰۷ا سانتیمتر.

۴. شعر یک نویسنده بیقرار در وصف شاه عباس دوم صفوی (حکومت ۱۶۶۶ - ۱۰۷۷/۱۶۴۲ - ۱۰۵۲)، شاه عباس در حال شکار گورخر در مازندران، برگ ۳۶/۸×۲۳/۳، ۱۰۸ب سانتیمتر.

۵. شعری نام، محمد کاظم بن محمد رضا. (با شماره ۲ مقایسه شود).
۱. پسر پادشاه حلب با پادشاه ری، گل زیبایی، رو به روی می‌شود. برگ ۳۷×۲۴/۳، ۱۱۳ا سانتیمتر.

۲. ولیعهد حلب با لباس مبدل به عنوان تاجر خوابیدن گل را در باغ تحسین می‌کند. برگ ۳۶/۷×۲۴/۲، ۱۱۴ب سانتیمتر.

۳. جشنهای عروسی شاه جوان حاکم حلب و گل. برگ ۳۶/۸×۲۹ سانتیمتر.

۶. لیلی و مجنون، شعر از مکتبی شیرازی (متوفی بعد از ۲۲ - ۹۲۸/۱۵۲۱).

۱. لیلی و مجنون در مکتب. برگ شماره ۱۱۸ب، ۳۶/۱×۳۵/۱، ۱۱۸ب سانتیمتر.

۲. جنگ میان گروه نوفل و سلحشوران قبیله لیلی. برگ ۳۷/۱×۳۶ سانتیمتر.

۳. مجنون بر بالین لیلی. برگ شماره ۱۲۴ا، ۳۷×۲۹ سانتیمتر.
۷. سبحات الأنوار، شعر نورالدین عبدالرحمان متخلص به جامی (۱۴۹۲ - ۸۹۸/۱۴۱۴ - ۸۱۷).

۱. حرکت شاه و ملازمان شاه به قصد شکار. برگ ۳۷×۲۶/۴ سانتیمتر.

۲. زیبایی، پسر مردی را که عاشق او شده بود، از بام خانه خود پرت می‌کند. برگ ۳۶/۷×۲۴/۲، ۱۳۰ا سانتیمتر.

۳. گفت و گوی بازرگان عرب با یک صوفی و یک برده از اهل حبشه در خیمه‌اش.

۸. حمله حیدری، قطعاتی از شعر میرزا محمد رفیع بن میرزا محمود مشهدی، متخلص به باذل (متوفی ۱۲ - ۱۱۲۳/۱۷۱۱).

۱. شکست دادن علی عليه السلام طلحه را با یک ضربه شمشیر ذوالفقار

دوخت و دوز بعداً انجام نشد. تعدادی از برگه‌ها در صحافی پاره شدند: برگه‌های ۱، ۲، ۵۹، ۹۸، ۹۹، ۳۲۲، ۴۵۹؛ لبه برگه‌های ۱ و ۲، ۳۹ - ۱۸، ۳۰۶ و ۴۵۹ و بقیه برگه‌ها با چسب درست شدند. البته پیکره متن دست نخورده باقی مانده است، اما برگه‌های زیر موجود نیست:
۱۱۷ا و ۱۲۵ا و ۱۳۴ب و ۱۴۰ا و ۱۵۵ا و ۱۸۳ب و ۱۸۴ا و ۱۸۵ا و ۱۰ب و ۱۱ا و ۲۵ب و ۳۲ا و ۴۷ب و ۴۸ا و ۵۴ب و ۵۵ا و ۷۱ب و ۱۱۶ب و ۱۱۲ا و ۱۰۹ب و ۷۲ا و ۱۹۶ب و ۱۹۷ا و ۲۱۲ا و ۲۳۰ب و ۲۸۰ا و ۲۸۷ب و ۲۸۸ا و ۳۰۰ا و ۳۰۸ا و ۳۲۱ب و ۳۳۵ا و ۳۴۵ب و ۳۶۲ا و ۳۸۰ب و ۳۸۲ا و ۳۸۸ب و ۳۸۹ا و ۴۰۲ب و ۴۰۶ا و ۴۱۷ا و ۴۲۹ب و ۴۳۰ا و ۴۴۴ب و ۴۴۵ا.

تا آن‌جا که معلوم است، این نسخه ناتمام باقی مانده است.

مینیاتورها^۱

این نسخه با صد مینیاتور تزئین شده است. همه این مینیاتورها روی کاغذ در موارد خاصی از کتاب - برای تزئین به دست مستسخ - گذاشته شده است؛ و در آن از آبرنگ و برگ طلائی و نقره‌ای استفاده شده است.

مینیاتورها به دست دو یا سه هنرمند، که ظاهراً در اصفهان یا شیراز آموزش دیده‌اند، ترسیم گردیده‌اند؛ و تعداد زیادی از آنها دو بعدی هستند. بسیاری از آنها عناصری را نشان می‌دهند که دارای هویت مکتب تزئینی اصفهان از اواخر قرن هفدهم تا اواسط قرن هجدهم هستند؛ با ظاهری برگرفته از هنر اروپا؛ رسم با نقاش سیاه قلم، با مناظر کمتر. همچنین نشان دهنده نقاشی مینیاتور اواخر دوره زندیه هستند، که در آن از سبک نمایش آسمان با چندین سرکش آبی رنگ مسواک مانند و تلاش غیر ماهرانه‌ای جهت انتقال اندازه ساختمانها، سیاه قلم و نظره استفاده شده است.

دومین تصویر روشن از این تابلوگوا، برای نمایش افرادی است با کلاههای مختلف (از کلاههای زمان نادر شاه تا اوایل دوره قاجار) بدون نشان دادن جلیقه‌ها و جواهرات گرانبها، به طور کلی، کار این هنرمندان، نشانه نداشتن سبک فردی است، که گویای کمبود کتاب مینیاتور، به عنوان هنر ایرانی، در پایان قرن هجدهم است.

صحنه‌های نمایش داده شده در مینیاتورها

۱. از دیوان حافظ (متوفی ۷۹۱/۱۳۸۹)، صدفی، میخانه‌دار و یک خدمتکار با یک کوزه شراب، برگ ۱۸×۲۸/۴، ۴۵ا سانتیمتر.

۲. گل و بلبل، شعر محمد کاظم بن محمد رضا، مؤلف گلچین گلشن، با نام مستعار مهجور. (وی در سال ۱۱۹۹/۱۷۸۵ زنده بود). دو

۱. این مینیاتور به صورت رنگی منتشر شد. ر. ک: هنر ایران، اثر و. لوکونین، ۱. ایوانف (سن پترزبورگ ۱۹۹۵)، شماره ۲۴۹، صفحات ۲۴۶ - ۲۴۷.

۲. حکیم خردمندی در پناه بردن به پسر امیری که روزی به دست حکیم شفا یافته بود و التماس خود را انکار می‌کرد. برگ ۱۹۴b، ۳۷×۲۸ سانتیمتر.

۱۱. یوسف و زلیخا، شعری از نورالدین عبدالرحمان جامی. (با شماره ۷ مقایسه شود).

۱. عزیز مصر، هنگام آمدن زلیخا به مصر با وی دیدار می‌کند. برگ ۲۰۰b، ۳۷×۳۰/۳ سانتیمتر.

۲. یوسف به دست افراد کاروان تجاری ملک از درون چاه نجات می‌یابد. برگ ۲۰۲a، ۳۶/۳×۲۵/۲ سانتیمتر.

۳. زلیخا پی می‌برد که یوسف همان برده‌ای است که در قصر فرعون بوده؛ و همان جوانی است که وی در رؤیا مشاهده کرده بود. برگ ۲۰۳b، ۳۷×۲۷/۲ سانتیمتر.

۴. کنیزان زیبارو، یوسف را در حال کار در باغچه قصر می‌بینند. برگ ۲۰۴b، ۳۷×۲۷/۷ سانتیمتر.

۵. زلیخا یوسف را در عمارت هفتم قصر، که با تصاویر زلیخا مزین شده بود، ملاقات می‌کند. برگ ۲۰۵b، ۳۷×۲۶/۶ سانتیمتر.

۶. زلیخا یوسف را به زنان مصر معرفی می‌کند. برگ ۲۰۶b، ۳۷×۲۸ سانتیمتر.

۷. زلیخا در زندان به ملاقات یوسف می‌رود. برگ ۲۰۷b، ۳۷/۳×۲۷ سانتیمتر.

۸. یوسف از داخل زندان به دستور عزیز مصر نزد وی احضار می‌شود و رؤیای فرعون را تعبیر می‌کند. برگ ۲۰۸b، ۳۷×۲۶/۷ سانتیمتر.

۹. ازدواج یوسف با زلیخا. برگ ۲۰۹b، ۳۷×۲۶/۷ سانتیمتر.

۱۰. زلیخا از غصه یوسف به حال مرگ می‌افتد. برگ ۲۱۰b، ۳۷×۲۵ سانتیمتر.

۱۲. شرفنامه اسکندری، شعر ابومحمد الیاس گنجوی، متخلص به نظامی (حدود ۵۳۷ تا ۱۲۰۹/۶۰۶ - ۱۱۴۲).

۱. جشن گرفتن اسکندر پیروزی خود را بر زنگیان و نو بیانها. برگ ۲۱۴a، ۳۷×۲۶/۵ سانتیمتر.

۲. اسکندر و دارا در حال مرگ. برگ ۲۱۶b، ۳۷×۲۷/۲ سانتیمتر.

۳. ازدواج اسکندر و روشنک، دختر دارا. برگ ۲۱۷b، ۳۷×۲۶/۶ سانتیمتر.

۴. نوابه، ملکه زنان آسیای صغیر، به نمایش گذاشتن اسکندر تمثال خود را. برگ ۲۱۸b، ۳۷×۲۶ سانتیمتر.

۵. نمایش اسکندر در شکار، اثر هنرمند ایرانی، که در اعتراض به نقاشان روم و چین پدید آمد. برگ شماره ۲۲۱a، ۳۷×۲۶/۸ سانتیمتر.

در حضور حضرت رسول ﷺ برگ ۱۴۶a، ۳۶/۷×۳۱/۵ سانتیمتر.

۲. شکست دادن علی علیه السلام کافری را در جریان جنگ اُحد. برگ ۱۴۹a، ۳۶/۸×۳۳/۵ سانتیمتر.

۳. از پا در آوردن علی علیه السلام یک قهرمان یهود را با دو ضربه شمشیر به کمک جبرئیل. برگ ۱۵۳b، ۳۷×۳۱/۶ سانتیمتر.

۹. قطعاتی از شعر حماسی شاهنامه، اثر ابوالقاسم منصور طوسی متخلص به فردوسی (حدود ۳۲۹ - حدود ۱۰۲۵/۴۱۶ - ۹۴۰).

۱. حمله شبانه تورانبان به رهبری پیران، به اردوی ایرانیان به رهبری طوس. برگ ۱۵۸a، ۳۷/۱×۳۱/۴ سانتیمتر.

۲. رستم اشکیوس قهرمان را با تیر پیکان می‌کشد. برگ ۱۶۰b، ۳۷×۳۱ سانتیمتر.

۳. رستم در تعقیب شنگل شاه فراری، با شمشیر او را از پای در می‌آورد. برگ ۱۶۳a، ۳۷×۳۱/۵ سانتیمتر.

۴. رستم دیوسفید را با گرز می‌کشد. برگ ۱۶۵b، ۳۷×۳۶ سانتیمتر.

۵. رستم پس از مستی بر اثر شراب، دچار غم و اندوه می‌شود. برگ ۱۶۶b، ۳۶/۶×۳۱/۲ سانتیمتر.

۶. کشته شدن شیده، پسر افراسیاب به دست کیخسرو. برگ ۱۶۹a، ۳۷×۲۹/۲ سانتیمتر.

۷. کیخسرو خودش را با زنان حرمسرا در قصر افراسیاب سرگرم می‌کند. برگ ۱۷۱b، ۳۷/۱×۳۴/۶ سانتیمتر.

۸. کیخسرو با عبور از دریاچه زوه در سرزمین خود، علیه جبهه گنگ دژ می‌جنگد. برگ ۱۷۳b، ۳۷/۱×۳۰/۶ سانتیمتر.

۹. رستم گورخری را بر روی آتش کباب می‌کند، پای چپش می‌لفزد و به زمین می‌افتد و بهمن پسر اسفندیار سنگی را بر روی او پرتاب می‌کند. برگ ۱۷۶b، ۳۶/۴×۳۲/۴ سانتیمتر.

۱۰. سیمرخ در گفت و گو با رستم، که بر اثر تیر اسفندیار بدنش سوراخ سوراخ شده است، به او توضیح می‌دهد که چه کار کند تا بر او غالب شود. برگ ۱۷۹b، ۳۷/۵×۲۸ سانتیمتر.

۱۱. رستم اسفندیار را با سوراخ سوراخ کردن بدنش به وسیله تیر دو شاخه، می‌کشد. برگ ۱۸۰b، ۳۷/۱×۳۵/۸ سانتیمتر.

۱۲. رستم، این زخمی در حال مرگ، که به داخل گودالی افتاده و طعمه گرگها شده است، در پشت تنه درختی با یک تیر مخفی شده است. برگ ۱۸۲a، ۳۶/۸×۳۹/۵ سانتیمتر.

۱۰. بوستان شعر مشرف‌الدین ابومحمد عبدالله شیرازی، متخلص به سعدی (متوفی ۱۲۹۲/۶۹۱).

۱. فقیه مستمندی به اتفاق همکاران موفق خود در خانه قاضی ثروتمند. برگ ۱۹۰b، ۳۶/۲×۲۸/۷ سانتیمتر.

۶. اسکندر پیکار یک کنیز چینی با روسها را مشاهده می‌کند. برگ ۲۲۲b، ۳۷×۲۴/۴ سانتیمتر.
۷. اسکندر همراه روسپیان چینی. برگ ۲۲۳b، ۳۷×۲۵/۶ سانتیمتر.
۱۳. مثنوی، اثر میان ناصرعلی سرهندی متخلص به علی (متوفی ۱۱۰۸/۱۶۹۷).
۱. نشست هنرمند، پسر میرزا، با کسی که پس از دیدنش در خواب عاشقش شد و تصویرش را کشید. برگ ۲۳۱a، ۱۹/۳×۱۷/۱ سانتیمتر.
۲. هنرمند، اثرش را به پسر امیر هدیه می‌کند. برگ ۲۳۱b، ۱۹/۴×۱۷/۱ سانتیمتر.
۳. هنرمند خودسوزی می‌کند؛ پس از آن که عشقش رد می‌شود. برگ ۲۳۲a، ۱۹×۱۷/۹ سانتیمتر.
۱۴. سوز و گداز، شعر محمدرضا خوبوشانی، متخلص به نوایی (متوفی ۱۱۰۱/۱۶۱۰).
۱. یک شاهزاده هندی در مراسم تشییع جنازه همسرش. برگ ۲۳۴a، ۳۷×۲۶/۷ سانتیمتر.
۱۵. نگارستان چین، شعر سید احمد متخلص به سند (نیمه دوم قرن یازدهم / هفدهم).
۱. امام حسن علیه السلام با شال سبزی بر صورتش در مراسم تشییع جنازه دختر خاقان چین و محبوبش. برگ ۲۳۶a، ۳۷×۲۶/۵ سانتیمتر.
۱۶. قطعه شعری به زبان ترکی، با عنوان سد اسکندر، اثر نظام‌الدین میر علیشیر متخلص به نوایی (۱۵۰۱ - ۹۰۶/۱۴۴۱ - ۸۴۴). اسکندر از ریاست «دارای» در حال موت حمایت می‌کند. برگ ۲۷۲a، ۳۷×۲۹/۸ سانتیمتر.
۱۷. مخزن الاسرار، شعری از نظامی گنجوی (با شماره ۱۲ مقایسه شود).
۱. سلطان سنجر و شکایت بافنده پیر. برگ ۲۸۳b، ۳۶/۵×۲۶/۷ سانتیمتر.
۲. در افتخار کردن آرایشگر خلیفه به دخترش. برگ ۲۸۶b، ۳۶/۸×۲۵/۳ سانتیمتر.
۳. نمایش باغداری، احتمالاً در اطراف اصفهان، برگ ۲۸۷a، ۳۷×۲۵/۳ سانتیمتر.
۱۸. هفت پیکر، شعر نظامی گنجوی (با شماره ۱۲ مقایسه شود).
۱. بهرام گور، اظهار محبت وی به خواننده چنگ‌نواز، فتنه و مهارتش در تیراندازی با کمان در حین شکار آهو. برگ ۲۰۹a، ۳۷×۲۷/۷ سانتیمتر.
۲. بهرام گور در قصر سیاه در حال استماع داستان شاهزاده هندی، فراق. برگ ۲۹۱a، ۱۹/۲×۲۳/۴ سانتیمتر.
۳. بهرام گور در قصر زرد در حال استماع داستان شاهزاده ترکمن، یغماناز. برگ ۲۹۲b، ۱۹/۱×۲۰/۷ سانتیمتر.
۴. بهرام گور در قصر سبز در حال استماع داستان شاهزاده خوارزمیان، نازپری. برگ ۲۹۳b، ۱۹/۱×۲۰ سانتیمتر.
۵. بهرام گور در قصر سرخ در حال استماع داستان شاهزاده اسلاو، نسرین نوش، برگ ۲۹۴b، ۱۹/۴×۲۱/۱ سانتیمتر.
۶. بهرام گور در قصر آبی در حال استماع داستان شاهزاده مغرب، آذریون. برگ ۲۹۵b، ۱۹×۲۰ سانتیمتر.
۷. بهرام گور در قصر صندل سفید در حال استماع داستان شاهزاده رومی، همای. برگ ۲۹۶b، ۱۹×۲۱/۶ سانتیمتر.
۸. بهرام گور در قصر سفید در حال استماع داستان شاهزاده ایران، درستی. برگ ۲۹۷b، ۱۹/۱×۲۳/۳ سانتیمتر.
۹. برخورد بهرام گور در شکار با چوپانی که سگ خود را - به خاطر دوستی‌اش با یک گرگ ماده - تنبیه و از درخت آویزان کرده بود. برگ ۲۹۸b، ۳۷×۲۶/۸ سانتیمتر.
۱۹. ساقینامه، شعر نورالدین محمد ترشیزی متخلص به ظهوری (متوفی ۱۰۲۵/۱۶۱۶).
۱. هنگامی که شاه در شکار، با پیرزنی بر می‌خورد که از خدمتکاران شاه شکایت دارد که تمام پرنده‌گان او را برای شاهین شاه برده بودند. برگ ۳۰۳b، ۳۶/۵×۲۸/۱ سانتیمتر.
۲. درختی که برای امپراتور بدشانسی می‌آورد، بلافاصله توفانی آن را از ریشه کند؛ کاری که مردم قادر به انجام آن نبودند. برگ ۳۰۶b، ۳۷×۲۸ سانتیمتر.
۲۰. خسرو و شیرین، شعر محمدصادق موسوی اصفهانی متخلص به نامی (متوفی ۹۰ - ۱۲۰۴/۱۷۸۹).
۱. خسرو بهرام چوین سرکش را شکست می‌دهد. برگ ۳۱۲a، ۳۷×۲۸/۷ سانتیمتر.
۲. برخورد خسرو با شیرین به همراه خدمتکاران دختر خود. برگ ۳۱۲b، ۳۷/۱×۲۶/۵ سانتیمتر.
۳. دیدار شیرین و فرهاد. برگ ۳۱۷a، ۳۶/۸×۲۷/۹ سانتیمتر.
۴. خسرو در قصر شیرین. برگ ۳۱۹b، ۳۷×۲۶/۷ سانتیمتر.
۲۱. مثنوی، اثر شاعری متخلص به سعید، شاعر معاصر شاه‌عباس دوم (۱۶۶۶ - ۱۰۷۷/۱۶۴۲ - ۱۰۵۲). جوان نجیب‌زاده‌ای مورد حمله شیر واقع می‌شود و به دست دوستش نجات پیدا می‌کند. برگ ۳۲۸b، ۳۶/۸×۲۷/۹ سانتیمتر.
۲۲. لیلی و مجنون، به زبان آذربایجانی، اثر محمدبن سلیمان

بغدادی متخلص به فضولی (متوفی ۹۶۳/۱۵۵۶).

۱. لیلی و مجنون با نگاه به یکدیگر غش می‌کنند. برگ ۳۳۷b، ۳۷×۲۶/۹ سانتیمتر.

۲. مجنون با آهویی که در همان لحظه شکار کرده است، در حال عوض کردن لباسهایش. برگ ۳۳۸b، ۳۷×۲۶/۸ سانتیمتر.

۳. جنگ نوفل با قهرمانان دودمان لیلی. برگ ۳۳۹b، ۳۷×۲۵/۹ سانتیمتر.

۴. گدایی مجنون را به زنجیر می‌کشد و برای اردوی قبیله لیلی غزل‌سرایی می‌کند. برگ ۳۴۰b، ۳۷×۲۵/۷ سانتیمتر.

۵. دیدار لیلی با مجنون در بیابان پر از جانوران وحشی. برگ ۳۴۳b، ۳۷×۲۹ سانتیمتر.

۶. مجنون از غصه مرگ لیلی در حال احتضار است. برگ ۳۴۴b، ۳۷×۲۷ سانتیمتر.

۲۳. روضة الأنوار، شعری از کمال‌الدین محمودبن علی کرمانی، متخلص به خواجه (۱۳۵۲ - ۷۵۳/۱۲۸۱ - ۶۷۹). سلطان ملک شاه در برخورد با پیرزنی که شکار شاه مزرعه او را خراب کرده بود. برگ ۳۸۶a، ۳۷×۳۵/۵ سانتیمتر.

۲۴. گل و نوروز، شعر خواجه‌ی کرمانی. (مقایسه شود با شماره ۱۳).

۱. جنگ بین نوروز و سلم. برگ ۳۹۴b، ۳۶/۸×۲۷/۹ سانتیمتر.

۲. جشن قیصر روم به افتخار نوروز. برگ ۳۹۷a، ۳۷/۱×۲۹ سانتیمتر.

۳. جنگ نوروز با رومیان: قیصر را از بالای فیل به پایین پرتاب می‌کنند و قیصر کشته می‌شود. برگ ۳۹۹a، ۳۶/۴×۳۱/۴ سانتیمتر.

۴. جشن نوروز و گل. برگ ۴۰۱a، ۳۶/۸×۲۵/۷ سانتیمتر.

۲۵. نخستین بخش شعر فرهاد و شیرین، اثر کمال‌الدین بافقی متخلص به وحشی (متوفی ۹۹۱/۱۵۸۳). برخورد شیرین و فرهاد. برگ ۴۰۵b، ۱۹/۳×۲۳/۳ سانتیمتر.

۲۶. لیلی و مجنون، شعر نظامی گنجوی. (به شماره ۱۲ مراجعه شود).

۱. دزدیدن حلقه کعبه مکرمه، مجنون از خدا می‌خواهد عشقش را نسبت به لیلی بیشتر کند. برگ ۴۰۸b، ۳۷/۱×۲۸ سانتیمتر.

۲. نبرد نوفل با جنگجویان قبیله لیلی. برگ ۴۱۰a، ۳۷×۲۹/۲

سانتیمتر.

۳. ملاقات مادر مجنون با پسرش برای تشویق او به بازگشت به خانه. برگ ۴۱۳b، ۳۷×۲۹/۲ سانتیمتر.

۲۷. محمود و ایاز، شعر محمدحسن خوانساری متخلص به زلالی (متوفی حدود ۱۰۳۱/۱۶۲۱).

۱. ایاز با جام شرابی در دست در مجلس جلو محمود می‌رقصد. برگ ۴۲۰b، ۳۷/۱×۲۶/۸ سانتیمتر.

۲. محمود وقتی می‌بیند ایاز پس از آن که چندی قبل جلاد او را از قصر به پایین پرتاب کرده، هنوز زنده است و آسیبی به او نرسیده است. احساس شادی می‌کند. برگ ۴۲۲a، ۳۶/۸×۲۸/۳ سانتیمتر.

۳. نبرد محمود با نیروهای حاکم کشمیر. برگ ۴۲۴b، ۳۷×۲۷/۷ سانتیمتر.

۴. محمود در بستر مرگ. برگ ۴۲۸b، ۳۷×۳۱/۲ سانتیمتر.

۲۸. یوسف و زلیخا، شعر فرخ حسین‌بن شاهرضا سبزواری هروی متخلص به ناظم (حدود ۱۰۸۲ - ۱۰۱۶ - ۱۶۷۲/۱۰۱۶ - ۱۶۰۷).

۱. زلیخا با دختران خدمتکار خود در حمام. برگ ۴۳۴b، ۳۷×۲۶/۴ سانتیمتر.

۲. یوسف با نام و یاد پدرش از برادران خود تمنا می‌کند که با او مهربان باشند. برگ ۴۳۷a، ۳۸/۶×۲۸ سانتیمتر.

۳. زلیخا در حال معرفی یوسف به زنان مصر. برگ ۴۴۰a، ۳۶/۸×۳۱/۲ سانتیمتر.

۲۹. خسرو و شیرین، شعر نظامی گنجوی. (با شماره ۱۲ مقایسه شود).

۱. شیرین یکی از تصاویر خسرو را برانداز می‌کند. برگ ۴۴۷b، ۳۷×۲۸/۳ سانتیمتر.

۲. خسرو استحمام کردن شیرین را به نظاره می‌نشیند. برگ ۴۴۸b، ۳۶/۸×۲۶/۴ سانتیمتر.

۳. نبرد خسرو با بهرام‌چوبین. برگ ۴۵۱a، ۳۶/۶×۲۵/۷ سانتیمتر.

۴. فرهاد، شیرین و اسب خودش را نجات می‌دهد. برگ ۴۵۳b، ۳۶/۵×۲۷/۶ سانتیمتر.

۵. خسرو در جلو قصر شیرین. برگ ۴۵۵b، ۳۷×۲۸ سانتیمتر.

۶. مجلس جشن و سرور پس از آشتی مجدد خسرو با شیرین. برگ ۴۵۸a، ۳۶/۵×۲۵/۳ سانتیمتر.